

*Поворознюк Р. В.,
кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії
та практики перекладу з англійської мови
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Статтю присвячено аналізу основних тенденцій розвитку медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст. Окреслено основні історичні етапи, охарактеризовано кардинальні напрямки наукової діяльності в галузі медицини, що реалізувалися паралельно з перекладом. У фокусі уваги також визначно особистості, що стояли біля витоків вітчизняної медицини, збагачували її термінологічний фонд зачасти шляхом власної перекладацької діяльності.

Ключові слова: переклад, зіставна лексикографія, термінотворення, громадський переклад, переклад як супровід.

Постановка проблеми. Галузеві теорії перекладу обумовлюють тісний зв'язок процесу ретрансляції текстів засобами цільової мови з галуззю, яку цей процес обслуговує та до якої належать вищезгадані тексти. З огляду на це медичний переклад в Україні має дещо своєрідний статус: оскільки вітчизняна медицина, за винятком короткого періоду на початку ХХ ст., якому й присвячено статтю, весь час функціонувала в межах Російської або Австро-Угорської імперії й асоціювалася з відповідною мовною культурою, медичного перекладу українською нібито не існувало аж до отримання нашою державою незалежності. Період визвольної боротьби українського народу з його основними етапами (формування УНР, ЗУНР, епохи Гетьманату й Директорії) переважно замовчувався, через що й констатуємо брак наукових розвідок з інтелектуального спадку українських вчених нової історичної доби, позначеної відчайдушними спробами опиратися «культурному імперіалізму» (термін К. Норд – П.Р.), розробивши україномовний термінологічний апарат медицини, її науково-концептуальну базу. Без зіставних лінгвістичних та перекладознавчих студій це неможливо було б здійснити, так само як і створити струнку номенклатуру без залучення іншомовних термінологічних систем через переклад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження, присвячені розвитку української медичної термінології та галузевому перекладу, можуть бути розділені на дві групи: ті, в яких українська медична наука вивчається як частина світової (С.А. Верхратський, П.Ю. Заблудовський [1], О.М. Голяченко, Я.В. Ганіткевич [5], Л.Т. Малая, В.Н. Коваленко, А.Г. Каминський, Г.С. Воронков [12], Я.Ф. Радиш [17]), та ті, в яких вітчизняна наукова думка є основним об'єктом (О. Грандо [6], Ю.В. Вороненко, Б.П. Криштопа [2], Я.В. Ганіткевич [4], О.М. Голяченко [11]). Становленню медицини у новоствореній українській державі початку ХХ ст. та окремим персоналіям біля витоків україномовної медичної термінології присвячено розвідки Р. Пирого [15], В. Москаленка [14], Л. Маринжи [13] та ін. У роботах переважають дослідження медико-правових [7; 16; 18] та методико-освітніх аспектів [2; 9] історії української медицини з майже повним браком аналізу перекладацько-

го, лексикографічного й термінотворчого спадку засновників нової вітчизняної лікувальної справи.

Мета. Наше дослідження зосереджує увагу на розвитку медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст., прослідковуючи зв'язок лінгвістичних та загальноісторичних досліджень та підкреслюючи неочінений внесок вітчизняних вчених у розробку концептуальної бази української медицини.

Методологічне значення статті полягає в тому, що її положення можна брати за основу для розробки навчальних планів за спеціальністю «переклад», підготовці майбутніх фахівців у галузі медичного перекладу. Загальнонаукове значення полягає в можливості екстраполювати його висновки на інші жанрові теорії перекладу, що сприятиме виділенню медичного перекладу в окрему навчальну дисципліну.

Виклад основного матеріалу. Розвиток медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст. відбувався за надзвичайно тяжких умов. Війна принесла з собою голод і загальне зубожіння, а погіршення санітарних умов викликало численні епідемії. Епідемії тифу й туберкульозу в 1919–1920 рр., що досягли нечуваного раніше показника – 500 захворювань на 100 тис. населення, забрали життя десятків тисяч жителів України. У 1920 р. висипним і поворотним тифом в Україні переохворіло 4,3 млн осіб [1, с. 352–352].

Не меншу загрозу становила епідемія холери, смертність від якої тільки в Одесі у 1918 р. становила 56% від загальної кількості хворих, у 1919 р. – 47%, а в 1920 р. – 65% [12]. Також, як це часто буває у країнах, де точиться війна, різко зросла кількість заражених венеричними захворюваннями.

Ситуація ускладнювалася тим, що мережа лікувально-профілактичних установ була майже повністю зруйнована, медперсонал підлягав примусовій мобілізації, а медичні інструменти й ліки відправляли у військові частини, внаслідок чого цивільне населення (особливо жителі сіл) опинилося у зашморзі голоду й епідемії.

Місія з налагодження зв'язків з міжнародними добродійними організаціями лягла на плечі представників етнорелігійних спільнот, які почали володіти іноземною мовою на рівні, достатньому для побутового спілкування, траплялися серед них і білінгви. На території України активно працювали представники менонітських організацій США, Канади й Нідерландів, Американська адміністрація допомоги та Єврейський комітет Joint, Німецький Червоний Хрест тощо. Це перший в історії України широкомасштабний випадок застосування community interpreting (громадського перекладу), здійснюваний особами без спеціальної підготовки, що прагнули забезпечити добробут своєї громади. Відоме, зокрема, ім'я миколаївського равина М. Шнеерсона, який через діяльність Міжнародної єврейської конференції спрямовував ініціативні заходи місії Ф. Нансена [8].

Формуючи власні структури, Центральна Рада в управлінні медико-санітарною справою спочатку наслідувала приклад Тимчасового уряду Росії, який вищим медико-адміністративним органом проголосив Центральну лікарсько-санітарну Раду. Результатом цього стало створення у Києві Крайової (в розумінні державної української) лікарсько-санітарної Ради – першого органу управління медико-санітарною справою автономної України.

Із доповіддю «Утворення Крайового медично-санітарного органа при Генеральному Секретаріаті Української Центральної Ради» (перший уряд автономної України) на 1-у Крайовому лікарсько-санітарному з'їзді (Київ, 15 жовтня 1917 р.) виступив декан медичного факультету Українського народного університету професор О.В. Корчак-Чепурківський (1857–1947 рр.) [13].

Цей вчений залишив глибокий слід як в історії вітчизняної медицини, так і в політичному житті країни. На його житті позначились всі буремні періоди розвитку України як незалежної держави. Із 1861 р. талановитий епідеміолог працював завідувачем губернського санітарного бюро Бессарабського земства у Кишиневі, видавав щомісячні лікарські хроніки з оригінальними та перекладеними статтями, у 1893 р. опублікував «Матеріали для истории земской медицины в Бессарабской губернии», де суто наукові факти чергуються з цікавими спостереженнями в галузі зіставної термінографії.

У незалежній українській державі Гетьманату він очолював санітарний департамент Міністерства Народного Здоров'я і Опікування, а під час Директорії працював міністром народно-здоров'я Української Народної Республіки. Із 1917 р. видавав «Українські медичні вісті», перший у Наддніпрянській Україні періодичний галузевий часопис, стверджуючи, що «найголовніше наше завдання – утворити українську національну медицину як науку і як практичну галузь наукового знання» [14].

Чільне місце у формуванні національної науки посідає її термінологічна база, тож під головуванням О.В. Корчака-Чепурківського у 1920 р. вийшов «Російсько-український медичний словник», в якому подавалася питома народна українська лексика, а за відсутності потрібних українських слів терміни творилися з морфем української мови, максимально уникаючи запозичень [10].

Крайову лікарсько-санітарну Раду очолив Б.П. Матюшенко (1883–1944 рр.), визначний український лікар-гігієніст, дипломат та державний діяч. Окрім високої професійної підготовки, він вільно володів іноземними мовами, через що його обрали до складу української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр., а також головою дипломатичної місії УНР у Бельгії. Б.П. Матюшенко не полишав і викладацьку діяльність, зокрема із грудня 1921 р. викладав в Українському вільному університеті в Празі. Там же видавав «Український медичний вісник», що певний час був єдиним україномовним медичним часописом, лікар особисто відповідав за перекладну частину вісника, а у 1926 р. разом із М.А. Галином (1858–1943 рр.) створив «Медичний латинсько-український словник» [4; 6].

Пізніше Департамент охорони здоров'я УНР (фактичний правонаступник Крайової лікарсько-санітарної Ради) очолював Є.М. Лукасевич (1871–1929 рр.), випускник Цюрихського університету, терапевт та епідеміолог, голова надзвичайної дипломатичної місії Української Держави в Берні (Швейцарія), який доклав чимало зусиль для визнання України країнами Антанти, а також міністр закордонних справ Державного центру УНР в еміграції. Є.М. Лукасевич зробив не менш вагомий внесок

у розробку української анатомічної термінології, видавши в 1926 р. україномовний «Анатомічний словник» [4; 6].

Епоха правління гетьмана П.П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) позначилася заснуванням першої в історії України організованої урядової інституції з охорони здоров'я – Міністерства Народного Здоров'я і Опікування. Першим міністром став В.Ю. Любінський (1840–1920 рр.), фармаколог, епідеміолог та поборник українізації, директорами департаментів міністерства стали: медичного – Б.П. Матюшенко, санітарного – О.В. Корчак-Чепурківський, загального – М.М. Галаган, який у 1918–1920 рр. представляв дипломатичні інтереси нашої держави в Угорщині. Комісію з української медичної термінології очолив М.А. Галин, хірург, автор перших хірургічних праць українською мовою і кількох медичних словників [15].

М.А. Галин ще за царату отримав визнання як лікар-практик: обіймав посаду колезького радника, у вересні 1899 р. був відраджений за казенний кошт з метою «высшего научного образования» в Німеччину і Францію на один рік, брав участь у медичному забезпеченні експедиційних військ Російської імперії під час придушення «боксерського» повстання в Китаї, за що отримав орден святого Станіслава 2-го ступеня і срібну медаль «За поход в Китай».

Український патріот не міг змиритися з фактичним усуненням національної науки зі світової арени. Разом із М.С. Грушевським він організує у 1907 р. Українське наукове товариство, завданням якого було «допомагати розробленню та популяризації українською мовою різних галузей науки», очолює медичну секцію. М.А. Галину належали перші доповіді на медичну тематику українською мовою: «Симуляція в хірургії», «Походження кил» і «Хірургічні спостереження і примітки» [4; 6].

За сприяння О.В. Корчак-Чепурківського та під його головуванням редакційна комісія зі створення української термінології впорядкувала та підготувала до видання «Російсько-український медичний словник» М.А. Галина, який видали у Києві в 1920 р. окремою книгою. В еміграції Мартирій Андрійович продовжив свої лексикографічні студії. У 1926 р. за підтримки союзу українських лікарів у Чехії був виданий «Медичний латинсько-український словник» [2].

У період Директорії (1918–1919 рр.) влада перейшла до Українського національного союзу. Цей етап характеризувався відновленням законів Центральної Ради й возз'єднанням із Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР) в єдину соборну Україну. В основу управління медико-санітарною справою Директорія поклала гетьманське законодавство, зберігши Міністерство Народного Здоров'я й Опікування, яке очолив Б.П. Матюшенко [7; 16]. Другим міністром охорони здоров'я періоду Директорії на короткий час став О.В. Корчак-Чепурківський.

Цікавою особливістю цього періоду є те, що медицина опиняється у центрі уваги очільників не внаслідок складного соціально-економічного становища держави (війна, епідемії, загальне зубожіння), а швидше як продовження їх професійних інтересів. Зокрема С.В. Петлюра (1879–1926 рр.) починає свою журналістську діяльність зі статті в «Літературно-научному вестнику» про стан медицини на Полтавщині (1902 р.). Деякі з його отаманів, принаймні І. Луценко, М. Малашко, були в мирному житті повітовими лікарями [3].

У Західній Україні доби ЗУНР (1918–1919 рр.) функції Міністерства Народного Здоров'я й Опікування виконував Державний секретаріат здоров'я. Його очолював випускник Ві-

денського університету, пізніше декан медичного факультету Українського темного університету І.Т.Куровець (1863–1931 рр.). Інтерес до просвітницької діяльності на українській ниві прищепив молодому лікареві, який тільки-но повернувся зі стажування у Відні, І.Я. Франко, який давав йому природничі (зокрема видання польською мовою Дарвіна), медичні (фізіологію Фогга, Мошешотта), біологічні праці іноземними мовами зі своєї бібліотеки. Крім того, він навчав його збирати й аналізувати статистичні дані, що на той час було новаторством (концепція «доказової медицини» з'явилася лише у 1960-ті рр.).

І.Т.Куровець був лікарем загальної практики, цікавився усіма тодішніми досягненнями іноземної наукової думки (зокрема фтизіатрією й променевою діагностикою), намагаючись перенести їх на українські терени. Довгий час він опікувався «Народною лічницею» Митрополита А. Шептицького, де виконував обов'язки отоларинголога й окуліста, відкривав шпиталі та дезінфекційні колонії під час епідемій [11].

Більшовицька окупація наприкінці 1919 р. поклала край відчайдушним спробам патріотів вивести українську медицину на міжнародний рівень. Уряд УНР в екзилі механічно призначав на посаду міністрів охорони здоров'я, проте вони не могли вплинути на життя співвітчизників. Серед цих міністрів варто згадати лише І.Л. Липу (1865–1923 рр.), політичного діяча, письменника й лікаря-практика. Його медична кар'єра скінчилася у м. Винники, в постійних переховуваннях від польської поліції, оскільки він не мав ліцензії на відкриття приватної амбулаторії [4].

У 1921–1941 рр. в Україні формується загальнодержавна адміністративно-командна система управління та аналогічна система державного управління медичною діяльністю. У роки війни діяльність органів державної влади та всього населення України підпорядковувалась законам воєнного часу, а після її закінчення командно-адміністративна форма управління системою охорони здоров'я ще більш утверджується [16].

У лінгвістичній сфері відзначаємо повне припинення процесів українського терміноутворення та поступову уніфікацію медичного концептуального апарату української та російської мов. У 1930-х рр. випускають низку бюлетенів зі списком українських медичних термінів, що були заборонені. Поступово зникають із широкого вжитку питомі україномовні лексеми, такі як «гнояк» (абсцес), «ядуха» (сильна задишка), «ломець» (ревматизм), витіснені латинізмами [10], нові ж термінологічні одиниці формуються за російськими словотвірними моделями зачасти з порушенням норм української мови.

Висновки. На основі викладених вище фактів та власного аналізу можна сформулювати такі висновки:

1. Розвиток медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст. ускладнювали як екзогенні (війна, голод, епідемії тощо), так і ендегенні чинники (мовна політика СРСР, домінуючий статус російської мови як мови науки).

2. Сучасні дослідження цієї епохи в медицині мають описово-історичний або політико-правовий характер. При цьому бракує компаративних та перекладознавчих досліджень наукового спадку засновників нової української держави.

3. У медичній науці новоствореної держави бурхливо розвивалися лексикографічний та термінотворчий напрямки, пропагувалось використання ресурсів української мови на противагу російськомовним. Греко-латинські терміноелементи за змогою замінялися питомими.

4. Активна участь представників української держави в міжнародній політиці сприяла розвитку усного перекладу,

зокрема задля налагодження зв'язків із міжнародними добродійними організаціями залучалися представники місцевих етнорелігійних спільнот, отже, був «community interpreting» (супільний переклад, переклад як супроводження).

5. На чільному місці медицини серед інших напрямків державотворення, а отже, й на поштовху до створення концептуальної бази вітчизняної науки, зауважувало широке представництво в уряді осіб із медичною освітою (часто отриманою за кордоном), а також активною суспільно-політичною діяльністю повітових лікарів.

6. Поява періодичних медичних видань сприяла поширенню перекладів наукових статей і повідомлень українською.

Перспективи застосування результатів дослідження ми бачимо у глибшому вивченні перекладених документів української держави на зламі століть, що описують медико-соціальну політику вітчизняного уряду, аналізі виданих у той час термінологічних джерел та періодичних видань, популяризації перекладознавчого, загальномовного та лексикографічного спадку видатних персоналій, які брали участь у заснуванні й розбудові незалежної України на початку ХХ ст.

Література:

1. Верхратський С.А. Історія медицини / С.А. Верхратський, П.Є. Заблудовський. – К. : Вища школа, 1991. – 431 с.
2. Вороненко Ю.В. 85 років (1918–2003) Київській медичній академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика : літопис / Ю.В. Вороненко, Б.П. Криштопа. – К., 2003. – 410 с.
3. Гай-Нижник П.П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно визвольній боротьбі / П.П. Гай-Нижник // Література та культура Полісся. – Вип. 58 : Проблеми філології, історії та культури ХХ століття в сучасних дослідженнях. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. – С. 105–114.
4. Ганіткевич Я.В. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи / Я.В. Ганіткевич. – Л., 2002. – 540 с.
5. Голяченко О.М. Історія медицини / О.М. Голяченко, Я.В. Ганіткевич. – Т. : ЛІЛЕЯ, 2004. – 248 с.
6. Грандо О. Визначні імена в історії української медицини / О.А. Грандо. – К. : Тріумф, 1997. – 336 с.
7. Занфірова Т.А. Правове регулювання медичної діяльності в Україні: генезис і тенденції розвитку [Електронний ресурс] / Т.А. Занфірова, Я.Ф. Радиш // Електронна бібліотека юридичної літератури. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/10977/%C7>.
8. Козырева М.Э. Международная помощь голодающим на Юге Украины в 1921-1923 гг.: национальный компонент [Електронний ресурс] / М.Э. Козырева // Бібліотека наукових статей StatOnline. – Режим доступу : <http://www.statonline.org.ua/history/103/17399-mezhdunarodnaya-pomoshh-golodayushhina-na-yuge-ukrainy-v-1921-1923-gg-nacionalnyj-komponent.html>
9. Криштопа Б.П. Управління вищою медичною освітою в Україні: системно-історичний аналіз [Електронний ресурс] / Б.П. Криштопа // Український медичний часопис online. – 2000. – № 3(17). – Режим доступу : http://www.umj.com.ua/wp/wpcontent/uploads/archive/17/pdf/1084_ukr.pdf?upload=
10. Литвиненко Н. Сильові аспекти фахового мовлення (на матеріалі медичної лексики) / Н. Литвиненко // Урок української : науково-публіцистичний журнал-дайджест. – 2004. – № 3. – С. 24–26.
11. Лікарі Тернопільщини. Хронологія імен та фактів / Терноп. мед. ін-т ім. акад. І. Горбачевського ; за ред. О. Голяченка. – Т. : ЛІЛЕЯ, 1996. – 98 с.
12. Малая Л.Т. История медицины / Л.Т. Малая, В.Н. Коваленко, А.Г. Каминский, Г.С. Воронков. – К. : Лыбидь, 2003. – 416 с.
13. Маринжа Л. О.В. Корчак-Чепурківський – фундатор соціальної медицини [Електронний ресурс] / Л. Маринжа // Здоров'я України. –

2010. – № 7(236). – С. 68. – Режим доступу : http://health-ua.com/pics/pdf/2010_7/68.pdf.

14. Москаленко В. Він стояв біля витоків наукової думки / В. Москаленко // Дзеркало тижня. – 2007. – № 8. – С. 14.
15. Пиріг Р. Яку державу будував Павло Скоропадський? [Електронний ресурс] / Р. Пиріг // Дзеркало тижня. – 2008 – № 16(695). – Режим доступу : <http://ukrhistoria.at.ua/publ/22-1-0-360>.
16. Радиш Я. Державне регулювання суспільних відносин у галузі охорони здоров'я України: історичні та правові аспекти [Електронний ресурс] / Я.Ф. Радиш, Н.Б. Мезенцева, Л.О. Буравльов // Медичне право. – 2008. – № 8. – С. 26–37. – Режим доступу : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j02_026_037.pdf.
17. Радиш Я.Ф. Історія військової медицини / Я.Ф. Радиш. – К., 1997. – 148 с.
18. Стеценко С.Г. Медичне право України: правові засади забезпечення медичного страхування / С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, Я.М. Шатковський. – К. : Атіка, 2010. – 189 с.

Поворознюк Р. В. Соціокультурні предпосилки розвитку медичного перекладу в Україні в початку ХХ століття

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних тенденцій розвитку медичного перекладу в Україні в

початку ХХ століття. Визначені основні історичні етапи, охарактеризовані кардинальні напрями наукової діяльності в області медицини, які реалізувалися паралельно з перекладом. В фокусі уваги також видатні особистості, що стояли у витоків національної медицини, поповнювали її термінологічний фонд переважно шляхом власної перекладацької діяльності.

Ключові слова: переклад, порівняльна лексикографія, терміноутворення, громадський переклад, переклад як супровід.

Povoroznyuk R. Socio-cultural backdrop of medical translation developing in Ukraine at the turn of 20th century

Summary. The article analyzes the principal trends of medical translation developing in Ukraine at the turn of 20th century. The historical landmarks are defined along with the pivotal scientific explorations performed in parallel with translation. The article also highlights the outstanding founders of the national medicine who have enriched its terminological stock, often by their own translatorial activities.

Key words: translation, comparative lexicography, term-building, community interpreting, liaison interpreting.